

Nije tako daleko, zar ne, period u kojem su filmovi Saše Petrovića („Dvoje“, „Dani“, „Hladnika“, „Peščišni zamak“), Mimice („Telefon“, „Ženidba gospodina Marcelpana“), Kristla („Don Kihot“) i drugih dočekivani na nožev. Svi odreda bili su proglašeni opasnim uvoznicima negativnih, stranih ideja i ideologija. I šta se desilo? Jedni, potpuno o n e m o g u ć e o j n i, potražili su svoja stvaralačka prava u inozemstvu...

Ranko MUNITIC

Vlado Kristl pristupa EXAT-u 51 u trenutku njegove prve krize izazvane razlozima spoljne prirode. Osipanje grupe već je započelo, poslova na kojima bi svi mogli biti zaposleni sve je manje a opšta društvena klima, zahvaljujući između ostalog i vrlo organizovanoj histeriji likovne kritike, biva iz dana u dan sve nepovoljnija. Taj čin Kristlovi pristupa možda bi se mogao shvatiti kao originalan način ispoljavanja simpatija, no nikako ne treba za boraviti da je on u tom trenutku bio slika čije su se ideje vrlo teško mogle uklopiti u stroge zahteve programa EXAT-a 51 ili udovoljiti onim kasnijim maksimama koje je Picelej nakon desetogodišnjeg eksperimentalnog iskustva, formulisao u manifestacionom tekstu „Za aktivnu umjetnost“. Dok se početkom rada grupe dolazi do svesnog menjanja osnovnog postulata cilja kod svih njenih članova (a ne treba zaboraviti da je njihova tadašnja apstrakcija obuhvatala raspon od Miroa do Kallera), Kristl im se pridružuje kao oformljeni apstraktni ekspresionista i, ukoliko njegovo dalje prisustvo u naštli likovnoj situaciji nakon izložbe „Picelej-Srnc-Kristl“ dozvoljava takav zaključak, desetak narednih godina ne menja suštinski niti svoj način rada niti bitno ekspresionističku fakturu svojih slika. Radi li se tu o jednoj zabudbi kakvih je, uostalom, u našem slikarstvu zadnjih decenije bilo na pretek? Naprotiv. Mišljenja smo da je ovde reč o jednoj izvršnoj ravnoteži, o jed nom srećnom kontra-planu. Dok su ostali pokušavali (a Rašica, Srnc i Picelej uspeali) da svoj dotadašnji stil maksimalno podrede aksiomama programa, Kristl je pristupio grupi da bi premisama njenog manifestata uneo jedan viši red u vlastito stvaralaštvo ne odričući mu ni jedan korelat iz vremena koje je proteklo. Na jednoj strani, dakle, stoji stroga Picelejeva definisanost aktivne umetnosti koja nije čulna već konstruktivna, konkretna, neprimetna i aktivna. Na drugoj strani Kristl svojoj čulnoj apstrakciji dodaje stav po kojem ona mora biti podređena višem strukturalnom redu. Odbacujući zahtev za istovetnošću, Kristl smatra da umetnost može delovati i na neki malo drugačiji način u

vlado kristl, nekad i sad

O SUDBINI EKSPERIMENTATORA

bogdan tirnanić

cilju preobražavanja naše vizuelne navike u smeru percepciranja strukture, reda i celine u odnosima. Kristl od konstruktivne umetnosti EXAT-a 51 preuzima zadatke usavršavanja teorije percepcije ali se, iako u potpunosti prihvata red više strukture, odriče asketske strogosti.

Čini nam se da Kristl nije imao prilike da u našoj sredini u potpunosti razvije svoje ideje na niz sasvim zrelih ostvarenja. To naročito važi za njegovo učešće u radu Zagrebačke škole crtanog filma gde su prema njemu, uprkos toliko izvikane slobode rada u tom stvaralačkom krugu, postojali snažni otpori. No, njegov uticaj na niz najznačajnijih ostvarenja Zagrebačke škole i čitav stvaralački sistem jednog takvog autora kao što je Vatroslav Mimica očit je i neosporan. Gde se ogleda značaj „Don Kihota“ i „Sagrenske kože“? Svesno zanemarujemo svaki njihov sadržinski koeficijent želeći da pogled sasvim razlikite stilske celine koje, međutim, na mehanizmu sveukupne forme dela prikazemo doslednost i značaj jednog složenog mehanizma filmske ekspresije. Shvaćajući filmsku animaciju kao vanredno pogodan način proširenja teorije o percepciji Kristl organizuje dve na prvi pogled sasvim različite stilske celine koje, međutim, imaju jedinstveni cilj i u kojima se konstantno percipiranje vizuelnih atrakcija sa fiziološkog plana prenosi primarno na čulnu, a zatim i na duhovnu spoznaju neprekidnog talasanja koncentričnih krugova zračnog bića umetničkog dela. Iako je, na primer, po mnogima „Don Kihot“ film sa munkovskom atmosferom i tipičnim ekspresionističkim duhom jednog Hansa Rihtera stvar je na sasvim drugom planu. U sintezi jedne teorije i sredstava koja su, po prirodi stvari, izvan nje. U poštovanju zahteva za višim strukturalnim redom, za suštinskom organizacijom osva-

janja prostora, za sistemom u kojem je sve podređeno težnji konstantne animacije gledaoca na fiziološkom, emotivnom i spoznajnom planu. Kod Kristla forma ne služi sadržini niti se, kao kod Mimice, uopštena teza i uslovna storija pretvaraju u sredstva za razvijanje metoda izraza. Kod Kristla je sve sredstvo. Osnovni cilj je animacija koja treba da bude konstantna, bez predaha, bez mogućnosti odstupnice. Gledalac je, dakle, zasut, skoro zaslepljen idejama, asocijacijama, storijom, atmosferom, pokretom, bojom, deformacijama linije, dimenzijama osvojenog prostora, situacijama, modifikacijama likova, čvrstinom predmeta, vibracijama crteža i stvaranjem novih oblika, ali nema vremena i mogućnosti da pokuša sa revalorizacijom pruženog, da sistematizuje utiske i povuče linije distance. To distanciranje realno i nije moguće, jer, kao što je već rečeno, sve služi svemu i ako red u crtežu potpomaže munkovskoj atmosferi onda, u istoj meri, koloristička gama deluje u pravcu upotpunjavanja osnovnog jedinstva ideje i sadržine. I obratno. Pred nama je kompletan doživljaj animacije, i to na dva plana: 1) primarnom (proces rada) i 2) retroaktivnim (primanje dela). Za Kristla Mak Laren postaje prihvatljiv tek ako se integriše sa Picelejom odnosno Vikingom Egelingom. Eklektizam jednog ovakvog shvatanja očit je, no Kristl je uspeo da ga učini sasvim zanemarljivim. Taj čudni umetnik potpuno zadovoljava dve oprečne tendencije. Onu Ivana Piceleja i konstruktivne umetnosti: „Obilježja će se elemenata podudarati onda kada budu obuhvaćena pojmom višeg strukturalnog reda. Aktivna umjetnost u svojoj podređenosti višem strukturalnom redu treba da sadržava u sebi sve one elemente koji će učiniti djelom tog reda, u mjerilu čovjek-

planeta-kozmos.“ I onu Petrusa Boreliusa sadržanu u pitanju: „A zašto se ne uzdržavati od uzdržavanja?“

U prvo vreme uticaj Kristla na ostale autore zagrebačkog crtanog filma nije bio lako uočljiv iz sasvim spoljnih razloga. Uspehi Mimice i Vukotića na internacionalnom planu zaklonili su delimično rezultate svih ostalih članova studija u Vlaškoj ulici i mi smo, kao što to obično biva, za ljubav jednog „Oskara“ bili spremni da se odrednemo svakog kompleksnijeg istraživanja. No, ekspresivnost stilskog jedinstva Kristlovih dela snažno je izbila u prvi plan pojavom Mimičinog „Prometeja sa otoka Viševice“. Taj ekspresionistički film, u kojem zanošenje materijalom sugerira bliskost Peteka, Pansinija i Hajdlera, a poniranje u „unutrašnje vreme čovekovog bića“ na pažljivu studiju svega onoga što od Epshtajna i Maje Deren pa preko Sjoberga do Renesa i Felinija na tom planu postoji, ostvaren je jednom preciznom mehanikom u kojoj, ponovimo to još jednom, sve stoji u poredenom odnosu prema višem redu strukture. Taj film koji se obraća našoj emociji nastao je suvom racionalizacijom i bez ikakvih suvišnih subjektivnih egzaltacija. Teško je, u povodu ovog filma, zanemariti citat iz manifest padovanske grupe „N“ koja okuplja nekoliko mladih plastifata internacionalnog renomea: „Danas postoje pret postavke jedne nove vizuelnosti u kojoj će prostor biti izvan individualne dimenzije, bezličan i lišen svakog kraja i početka. Nove materije koje savremeni svet proizvodi odgovarajuća su sredstva života u tom novom prostoru. Racionalna težnja individua razvijaće se na bitan način, naučan i indeterminiran. Umetnik će delovati analogno tehničaru koji stvara stroj. Biće optužen da zastupa koncepciju koja pripada nauci, a ne umetnosti, ali nauka i umetnost imaju iste zakone.“ Prema tome: „Prometej...“ je lišen svake suviše individualne dimenzije, racionalna težnja njegovog autora razvija se na naučan i indeterminiran način, mehanizam kojim je on stvoren identičan je radnji preko koje se stvara stroj, eksperiment sa materijalom jeste njegovo osnovno sredstvo života. A ipak: to je film čiji je primarni cilj da bude ekspresionistička vizija jednog sveta. Ona što je kod Kristla bio uspeh, ali (u jugoslovenskim okvirima) nedovršeni eksperiment pretvorilo se u sistem koji je vremenom postajao sve dominantniji. Oni koji tom sistemu zameraju da je, pored svega, ipak eklektičan imaju puno pravo, ali ne treba da zaborave da je dugo vremena upravo on bio jedina poluga koja je ovu kinematografiju gurala napred.

KISA

Kad se moj stariji brat
vratilo iz rata
imao je na čelu srebrnu zvezdu
a pod zvezdom
provaliju
to ga je odlomak šrapnele
pogodio kod Verdena
ili kod Grunvalda
(nije se sećao pojedinosti)

mного je govorio
na raznim jezicima
ali je najviše voleo
jezik istorije

do iznemoglosti je
dizao iz mrtvih pale drugove
Rolanda Feliksaka Hanibala
vikao
da je ovo poslednji krstaški pohod
da će uskoro pasti Kartagina
a posle kroz plač poveravao
da ga Napoleon mrzi

gledali smo kako bleđi
napuštala su ga čula
polako se pretvarao u spomenik

u muzičku školjku usiju
stupila je kamena šuma

a koža lica
bila je zakopčana
na dva slepa i suha
dugmeta otiču

ostalo mu je samo
pipanje

kakve je istorije
pričao rukama
u desnoj je imao ljubavi
u levoj vojničke uspomene

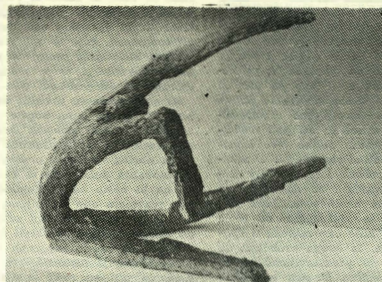
uzeli su moga brata
i povelu ga van grada

sada se vraća svake jeseni
mršav i suh
neće da ulazi u kuću
kuca u prozor da iziđem

idemo ulicama
a on mi priča
neverovatne priče

dotičući mi lice
slepim prstima plača

zbignjev herbert

DUGME

Najlepše su bajke o tome da smo bili mali. Ja najviše volim onu, kako sam jednom progutao koštano dugme. Mama je tada plakala.

PIJANCI

Pijanci su ljudi koji piju do dna i nadušak. Ali krive lica, jer na dnu vide opet sebe. Kroz grlić flaše posmatraju daleke svetove. Kad bi imali jače glave i više ukusa bili bi astronomi.

DEDA

Bio je dobar. Voleo je kanarince, decu i duge mise. Jedno je slezove bombone. Svi su govorili: deda ima zlatno srce. Dok jednom to srce nije prevukla magla. Deda je umro. Napustio je dobro telo puno briga i postao vampir.

FORTINBRASOVA ELEGIJA

Sada kada smo ostali sami možemo da porazgovaramo
iako ležiš na stepenicama i vidiš isto koliko i mrtav
[mrav]

to znači crno sunce slomljenih zraka
Nikad nisam bez osmeha mogao da mislim o tvojim
[rukama]

i sada kad leže na kamenu kao oborena gnezda
nesposobne su kao i nekad To je upravo kraj
Ruke leže posebno Spada leži posebno Posebno glava
i noge viteza u mekim cipelama

Pogreb ćeš imati vojnički mađa vojnik nisi bio
to je jedini ritual u koji se donekle razumem
Neće biti sveća ni pesme biće fitilji i grmljavina
crno platno na kadrmi štemoni potkovane žirne
[artiljerijski konji doboši doboši znam ništa lepo
biće to moj manevar pred preuzimanjem vlasti
treba grad ščepati za vrat i malo ga prodrmati]

OVAKO ili onako morao si da pogineš Hamlete nisi bio
[za život]
verovao si u kristalne pojmove a ne u ljudsku glinu
živeo si u stalnom grču kao u snu lovio si himere
požudno si grizao vazduh i odmah povraćao
nisi umeo ništa ljudski nisi umeo čak ni da dišeš

Sad imaš mir Hamlete učinio si svoje
i imaš mir Ostalo nije čutanje nego preostaje meni
izabrao si lakši deo efekat potez
ali šta je junačka smrt u poređenju s većim bdenjem
s hladnom jakubom u ruci na visokoj stolici
s pogledom na mravinjak i brojčanih sata

Zbogom kneže čeka me projekt kanalizacije
i dekret o prostitutkama i prosjacima
moram takođe da izmislim bolji sistem zatvora
jer kao što si pravilno zapazio Danska je zatvor
Odlazim svojim poslovima Noćas će se roditi
zvezda Hamlet Nikad se nećemo sresti
ono što posle mene ostane neće biti predmet tragedije

Nije nam dato ni da se pozdravljamo ni da se
[oprastamo živimo na arhipelagima
a ova voda ove reči šta mogu šta mogu kneže]

CAR

Bio jednom jedan car. Imao je žute oči i grabljivce
vilice. Živeo je u dvoru punom mramora i policajaca.
Sam. Noću se budio i vikao. Niko ga nije voleo. On je
najviše voleo lovove i teror. Ali se fotografisao sa de-
com i u cveću. Kad je umro, niko nije smeo da skine
njegove portrete. Pogledajte, možda i u vašoj kući ima
njegova maska.

Preveo sa poljskog
Petar VUJICIC